

DE REVUE DE SYNTHÈSE HISTORIQUE

TUSSEN POSITIVISTISCHE GESCHIEDWETENSCHAP EN 'ANNALES-SCHOOL'

H. TE VELDE

Zonder de *Revue de Synthèse historique* is het ontstaan van de beroemde Franse 'Annales-school' niet te bergippen.

Hoe kan zo'n uitspraak gedaan worden over een oud tijdschrift, geleid door Henri Berr (1863-1954), een negentiende eeuwse, die welhaast een mystiek soort positivisme propageerde. Over een tijdschrift, dat zich baseerde en voortbouwde op de Franse positivistische traditie en waarin geloof in vooruitgang en wetenschap vanzelfsprekend waren? Wat was het vernieuwende van een blad, dat de gevestigde historici ook in hun republikeinse politieke voorkeur volgde? In dit opstel zal ik de beginjaren, 1900-1914, van de *RSH* beschouwen tegen de achtergrond van de traditie van geschiedschrijving in Frankrijk en van de ideeën van Berr om zo iets te zeggen over deze vragen.¹

De jaren 1870 en 1871 betekenen in velerlei opzicht een keerpunt in de Franse geschiedenis. Ook de geschiedwetenschap veranderde ingrijpend. Na de blamerende nederlaag in de Frans-Duitse oorlog stelden historici zich de taak 'la Patrie' uit het dal te halen. Volgens hen en volgens de gehele publieke opinie, was de nederlaag te wijten aan gebrek aan opleiding, zelfbewustzijn en moreel. Tekening van het grootse Franse verleden zou de natie opvijzelen.

Verder had de Commune van Parijs laten zien, dat er in Frankrijk grote sociale tegenstellingen bestonden. De historici probeerden aan te tonen, dat er een essentiële eenheid in de Franse natie en in de Franse geschiedenis was, om zo de 'communards' als scheurmakers en oproerkrakers te kunnen afdoen. Voor de aanhangers van de Derde Republiek, die na 1870 ontstond, was het probleem van de nationale eenheid des te belangrijker, omdat de positie van de republiek aanvankelijk onzeker was en Restauratie nabij leek. Het was dus zaak te bewijzen, dat de republikeinse traditie de eenheid en het eigene van Frankrijks volk en Geest vertegenwoordigde.

Na 1870 trad een groep historici op de voorgrond, die de republiek als logisch uit de geschiedenis voortvloeiend en hun wijze van geschiedschrijving als bij uitstek

wetenschappelijk en objectief presenteerden. De meest gevierde historici uit de oude literaire Sorbonne-traditie van speculerende, brede visies en grote aandacht voor stijl, mannen als Renan en Taine, prefereerden een autoritair politiek model. Het is opvallend dat de republikeins georiënteerde hervormers zich niet verzetten tegen het positivisme. De vernieuwers beschouwden net als zij de exacte wetenschappen als de maatstaf waaraan de pogingen om tot verwetenschappelijking van de geschiedschrijving te komen gemeten moesten worden; de historici bleven streven naar een wettenstellende historische wetenschap. Steeds stond voorop, dat de opbouw van de geschiedwetenschap eerst voltooid zou zijn als de historische ontwikkeling in wetten beschreven of samengevat kon worden. In de praktijk schoven de historici deze fase evenwel op de lange baan en beperkten ze zich veelal tot monografieën en het bijzondere in het verleden. Het ging de vernieuwers niet om de grondslagen, de theoretische basis van de geschiedwetenschap, maar om de methode. Zij spraken voortdurend van hun 'Méthode historique' of kortweg van de 'Méthode'. De Méthode behelsde grondig archief-onderzoek, zéér zorgvuldige bronnenkritiek en verantwoording van de voorzichtige conclusies. Deze historici stelden zich historisch onderzoek bijna als een puzzle voor: ieder onderzoek, hoe klein en schijnbaar onbelangrijk ook, zou, als het volgens de goede methoden was uitgevoerd, een nieuw stukje opleveren. Over de plaats van het stukje in de puzzle kon men later nog debatteren. Uit de feiten zou als vanzelf het kader van de interpretatie volgen. Theorie en geschiedfilosofie leidden slechts tot luchtkastelen en konden de historicus alleen maar op dwaalsporen brengen. Pas als alle feiten bekend waren, als de 'analyse' voltooid zou zijn, zou de tijd voor de interpretatie, de dan definitieve 'synthese' gekomen zijn.

Onder meer de oprichting van de *Ecole pratique des hautes Etudes* in 1868 wijst er op, dat de vernieuwingsbeweging voor 1870 begon. De Méthode vond echter een essentieel steunpunt en zo ongeveer haar belichaming met de oprichting in 1876 van de *Revue historique*. Terloops zij opgemerkt, dat dit tijdschrift naar het voorbeeld van de *Historische Zeitschrift* gemodelleerd was. De invloed van de Duitse wetenschap was groot. De Duitse wetenschappelijke methoden werden bewonderd, de gevreesde kracht van de Duitse natie werd er zelfs vaak aan toegeschreven. De context daarentegen, Bismarcks Duitsland, werd vanzelfsprekend veroordeeld.

Het eerste nummer van de *Revue historique* opent met een artikel dat in feite de visie van de vernieuwers op de ontwikkeling van de geschiedwetenschap bevat. Uit deze eloge van de Méthode valt af te leiden, dat de nieuwe geschiedwetenschap haar bezieling niet alléén aan haar methoden ontleende. Volgens het artikel was de tijd rijp voor onbevooroordeelde en invoelende studie van het verleden. De revoluties van de moderne tijd hadden bijgelovig ontzag en blinde verering opgeruimd én aangetoond, dat een breuk met het verleden een verlies betekent. Het was de taak van de historicus door een verdiepte kennis van het verleden het nationale zelfbewustzijn te bevorderen, temeer gezien de recente gebeurtenissen '(qui) ont mutilé l'unité nationale lentement créée par les siècles', een verwijzing naar de Commune. Het zou dan duidelijk worden, dat de Fransen 'tous fils de la vieille France' en 'citoyens de la France moderne' waren. Zo zou de geschiedwetenschap tegelijkertijd voor de 'grandeur de la Patrie' en voor de 'progrès du genre humain' werken².

De implicatie was, dat het nationale verleden, ondanks politieke facties met eigen tradities, in wezen één was, en in zijn eenheid, dus mét de Franse Revolutie, geaccepteerd moest worden. In die tijd greep de Derde Republiek de Revolutie aan als symbool van nationale eenheid, terwijl rechts de Revolutie afschilderde als een

collectieve verdwazing, het gevolg van opruiing door radicale intellectuelen, een aberratie van de geschiedenis. Met haar uitspraken plaatste de *RH* zich dus in het republikeinse kamp.

Met het verstrijken van de jaren werd het blad een toonaangevend tijdschrift en in zijn commentaren een spreekbuis van het republikeinse establishment. De strikt van de commentaren gescheiden artikelen waren de neerslag van archiefonderzoek naar details van politieke en diplomatieke geschiedenis en waren zeer monografisch van karakter. De aantrekkingskracht van de nieuwe geschiedwetenschap was vooral gelegen in haar poging politieke visie met methodische en objectieve geschiedwetenschap te combineren. Juist echter de bevlogen ideeën van na 1870 over het maatschappelijk belang van geschiedschrijving maakten tegen het eind van de eeuw, zo leek het tenminste, meer en meer plaats voor degelijke wetenschappelijkheid. De revanche op Duitsland verdween naar de achtergrond. De republikeinse overtuiging was voor de gevestigde wetenschap uitgangspunt geworden. Slechts de onwetenschappelijkheid van antirepublikeinse geschiedschrijving behoeftte aangetoond te worden. De universitaire historici waren op weg naar een nuchtere wetenschappelijke praktijk, die genoeg had aan zichzelf.

De bekende *Introduction aux études historiques* van Langlois en Seignobos uit 1898 is te beschouwen als het manifest van deze geschiedschrijving. Het boek behandelt de methoden en technieken van de geschiedwetenschap. Uit het boek valt op te maken, dat eerst de 'analyse', het bronnenonderzoek, de geschiedvorsing moet gebeuren, en daarna de 'synthese', de interpretatieve geschiedschrijving. Geschiedschrijving is slechts 'la mise en oeuvre des documents'. De interpretatie volgt voor een groot deel uit de feiten zelf, en moet aangevuld worden met wat we, uit het heden, weten over de mens in het algemeen. Eén probleem doet zich voor. De kennis van de historicus is tweedehands, hij heeft altijd te maken met overgeleverde documenten. Bovendien zijn veel documenten verloren gegaan. Geschiedschrijving zal dus nooit exact kunnen worden als een natuurwetenschap.

De vernieuwers van 1870 legden de nadruk op de methodiek van het bronnenonderzoek en op de 'documenten' en omzeilden zo de problemen van de interpretatie, van de keuzen van de historicus. Geschiedenis werd vrijwel gelijk gesteld met politieke geschiedenis, er werd een premie gezet op pieterpeuterig archiefonderzoek, terwijl verrassende, nieuwe visies al gauw het pejoratieve predikaat 'filosofisch' kregen.

Henri Berr

Dit alles was voor de jonge intellectueel Henri Berr niet erg inspirerend. Henri Berr werd geboren te Lunéville in Lotharingen, waar zijn in 1870 overleden vader fabrikant was. Hij studeerde van 1881 tot 1884 filosofie aan de Ecole Normale Supérieure in Parijs, waar hij tot zijn pensionering leraar rhetorica bleef. Hij was een aimabele, serieuze man, een gewetensvolle, plezierige leraar, een charmant en zeer begaafd organisator, wiens liefde de wetenschap en zijn steun en toeverlaat Mme. Berr gold.

Zij eerste boek *Vie et Science* uit 1894 is een uiting van onvrede met het gebrek aan bezieling van de universitaire studie. *Vie et Science* is de gefingeerde briefwisseling van een oude filosoof, die al dertig jaar in afzondering studeert, en een Parijse student. De

student vraagt de filosoof hem te helpen zijn leven richting te geven: 'Enseignez-moi à vivre !'. Hij heeft in 'la vie de plaisir' zijn geluk gezocht en vervolgens in esthetisch genot en het daar ook niet gevonden. Hij werd getroffen door het leed der wereld en probeerde, voor zover dat met zijn bescheiden middelen mogelijk was, de nood te lenigen. Hij kwam er echter achter, dat de misstanden diep geworteld waren, en dat niet alleen sociale, maar vooral morele veranderingen geboden waren. Waar een antwoord te vinden op alle problemen ? Hij verzucht dat hij niet meer de eenvoudige geest heeft, die door godsdienst kan worden overtuigd. De twijfel heeft zijn onherroepelijk werk gedaan.

De filosoof is het met de student eens, dat studie aan een faculteit, meestal een beroepsopleiding die 'mécanismes intellectuels sans défaut mais sans vie' fabriceert, het echte elan mist. Studeren aan een universiteit zou moeten betekenen in retraite gaan om normen voor het leven te vinden. Dus géén detailonderzoek maar inspirerende ideeën, géén 'Universités d'analyse' maar 'Universités de synthèse'. De analyse moest aan de synthese voorafgaan, maar nu is de tijd voor de synthese gekomen. De idee van synthese moet de analyse bepalen. De wetenschap moet georganiseerd worden. De geest is één en alle wetenschappers moeten samenwerken.

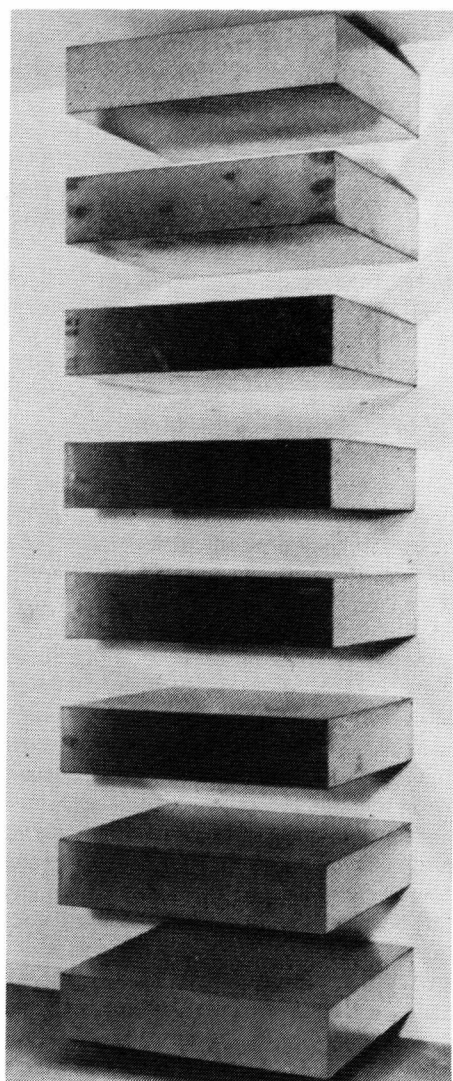
Het is duidelijk waar het Berr om te doen was. Inspiratie, bezieling, elan, ideeën. Hij zocht een leidraad en meende die in de 'synthese' gevonden te hebben. Voor hem was de wetenschap in de eerste plaats maatschappijwetenschap en in die tijd was maatschappijwetenschap in de eerste plaats geschiedwetenschap. En in de geschiedwetenschap vierde de 'analyse' hoogtij.

In 1899 gaf Berr met zijn proefschrift in de filosofie *La Synthèse des Connaissances et l'Histoire. Essai sur l'Avenir de la Philosophie* de theoretische onderbouwing van zijn geloof in synthese. Volgens Berr zou het aanmatigend zijn nu, na eeuwen en eeuwen denk arbeid, een nieuw antwoord te willen geven op de vraag naar de zin van het leven. Uit de geschiedenis van het denken moet het antwoord af te leiden zijn. Berr analyseert vervolgens de geschiedenis van de moderne filosofie en concludeert, dat filosofie uiteindelijk niet verder kan komen dan hypothesen. Om de waarheid te vinden is echter meer nodig. De rol van de filosofie is uitgespeeld en het woord is nu aan de wetenschap, hét instrument om de hypothesen van de filosofie te toetsen.

Wetenschap begint bij psychologie. Het enige, dat onmiddellijk vaststaat, is het bestaan van het Ik. De mens is zich echter slechts van zijn Ik bewust voor zover hij zich realiseert, dat er een buitenwereld, een niet-Ik, bestaat. Omdat we voortdurend met het niet-Ik geconfronteerd worden, is het nut van de kennis er over evident. Kennis over het niet-Ik is slechts mogelijk, als Ik en niet-Ik gelijkenis vertonen, als het mogelijk is Ik en niet-Ik te vergelijken en verschillen en overeenkomsten te constateren. Hieruit volgt dat de natuurwetenschap, die kennis over het niet-Ik produceert, moet lijken op de psychologie, de kennis van het Ik. Zo komt Berr tot de 'hypothese', dat de natuurwetenschap de psychologie 'toepast' op het niet-Ik.

De poging eenheid -wetten- in de natuur te ontdekken, is in wezen een poging eenheid van het Ik op het niet-Ik te projecteren. Wetenschap is een schepping van de geest. De geleerde ziet verbanden tussen feiten, die op zichzelf niets vertellen. Toch zijn de constructies van de wetenschap alleen zinvol, als ze aan de realiteit beantwoorden. De wetten van de natuurwetenschap zijn geen constructies van de geest, die aan het niet-Ik opgelegd worden, zoals Kant beweert.

De natuurwetenschappen willen uitleggen *hoe* (causale) ontwikkelingen verlopen. De historische wetenschappen houden zich met de zeker zo belangrijke vraag naar het *waarom*, het *waartoe* bezig. De speurtocht van de exacte wetenschappen naar eenheid

Donald Judd (USA), *Untitled*. 1973

in de natuur is hier terug te vinden in het zoeken van een tendens naar eenheid in de geschiedenis. De regelmaat in de natuur is de natuurwet, de regelmaat in de geschiedenis is de ontwikkeling, of liever gezegd ontplooiing, van het ethisch handelen. Nu al lopen spontane activiteit van het *normale* Ik en ethisch handelen parallel, aangezien de ethiek en de wetgeving, die in feite een waarborg voor een minimum aan ethiek is, de wet, die in het Ik besloten ligt, 'exterioriseren', veruiterlijken. De ethiek moet niet bedacht worden, maar in het Ik ontdekt.

De historicus moet het proces van eenwording in de maatschappij bestuderen, zoals een Hegel dat gedaan heeft, maar dan zonder diens apriorisme. De geschiedwetenschap, die zich beperkt tot het bijzondere in het verleden, en de sociologie, die slechts het algemene, het 'sociale' in het verleden bestudeert, zouden uiteindelijk moeten opgaan in een totale historische wetenschap, de 'Synthèse historique', die zich moet baseren op historische psychologie en op een beeld van de Mens. De staat zou die Ene Wetenschap, de Synthèse, moeten bevorderen en zich zo op den duur overbodig maken. Als dan eindelijk de 'Synthèse' zal regeren, dan zal dat de echte religieuze ontplooiing van de mensheid betekenen. Het ging Berr er om, de kracht van de geschiedenis van de filosofie samen te ballen tot bezielende ideeën, die de wetenschap zouden kunnen leiden. Hij maakte met zijn filosofie geen aanspraak op originaliteit; zijn werk was dan ook een eclectisch geheel. Invloeden van allerlei denkers zijn gemakkelijk aan te wijzen. Berr ontleent expliciet aan Descartes, dat het tijdloze Ik uitgangspunt van alle kennis en de maat van alle dingen is. Het is alsof Comte aan het woord is, wanneer Berr schrijft, dat de tijd van de filosofie voorbij is en die van de wetenschap gekomen. Berr's ideeën over geschiedenis doen denken aan Hegel en de idee, dat wetenschap een constructie van de geest is, is te herleiden tot Kant.

Berr's ideeën over een soort wereldlijke religie, gebaseerd op filosofie en wetenschap, pasten goed in het republikeinse denkklimaat. De rechtse oppositie tegen de Derde Republiek steunde vooral op de kerk en op de godsdienst, terwijl socialistisch links een meer materialistisch denken aanhing. In een artikel uit 1902 betoogt Berr, dat het openbaar onderwijs de deugden en waarden van de republiek actief zou moeten propagieren. Zo zou de 'achterlijke' invloed van de kerk overwonnen kunnen worden. Is dit dan geen indoctrinatie? Nee, zegt Berr, indoctrinatie met de waarheid is toch geen indoctrinatie? ³

In *Peut-on refaire l'Unité morale de la France?* uit 1901 legt Berr uit wat de maatschappelijke betekenis van zijn visie kan zijn. Dit boekje met de veelzeggende titel verscheen als antwoord op de Dreyfus-affaire.

Het verhaal van de Joodse kapitein Alfred Dreyfus, die in 1894 door een militair tribunaal ten onrechte wegens spionage werd veroordeeld, is bekend. 'J'accuse', de beroemde open brief van Zola uit 1897, was het begin van een enorme beroering in de publieke opinie. Het ging niet meer om Dreyfus, zelfs het antisemitisme werd onbelangrijk. Het was nu een strijd van het leger en de liberale republiek. De uiteindelijke zege van de 'Dreyfusards' betekende gezichtsverlies voor het leger. De polarisatie hield een grote slag in voor de poging van de geschiedwetenschap de eenheid van de natie rond de republiek te organiseren. De historici lieten zich overigens, ook beroepshalve, in de polemiek niet onbetuigd. De *Revue historique* stond vol met commentaar, overwegend steunbetuigingen aan Dreyfus. De meeste kopstukken van de geschiedwetenschap waren enthousiaste Dreyfusards, maar het bleek, dat de Méthode niet een 'goede' opstelling in het conflict garandeerde. Ook binnen de geschiedwetenschap ontstond polarisatie.

Berr gaat in zijn boek in op wat volgens hem de kern van het conflict is. Autori-

teit, vlag en vaderland, de waarden van de partij, van het leger, vertegenwoordigen voor velen een religie. Filosofie en wetenschap hebben de waarden van de godsdienst afgebroken. Het is goed, dat de liberale partij -de Dreyfusards- zich baseert op filosofie en wetenschap, op de waarheid, maar ze moet beseffen dat er iets in de plaats moet komen voor de godsdienst. Mensen moeten ergens in kunnen geloven. De oplossing moet gezocht worden in een als 'Synthèse' opgevatte wetenschap, die het karakter van religieus geloof heeft. De staat zou de nieuwe kerk moeten worden, die de Fransen verenigt. Als Frankrijk aldus zijn eenheid hervindt, dan kan het de wereld het licht van de waarheid brengen, dat het dankzij de bevrijdende Franse Revolutie in potentie al bezit:

*"Et il ne tient qu'à nous Français...d'être les guides de l'humanité"*⁴

De Revue de Synthèse Historique

In 1900 richtte Henri Berr de *Revue de Synthèse historique* (RSH) op, om zijn ideeën een begin van uitvoering en een grotere verbreiding en zeggingskracht te geven. Tot 1931, toen onder anderen Lucien Febvre tot de redactie toetrad, was hij de enige 'directeur' van het blad, dat in feite zijn blad was. Er verschenen twee delen per jaar, die ieder drie afleveringen bevatten. Per jaar werden zo gemiddeld 800 pagina's gepubliceerd.

Anders dan de *Revue historique* vonden in het tijdschrift vanaf het begin vooral artikelen over geschiedtheorie, methodologie, ideeëngeschiedenis en meer in het algemeen cultuurgeschiedenis hun plaats. De RSH introduceerde *Revue Générale*s. Dit zijn overzichten van wat bekend was over een bepaald onderwerp of bepaalde periode en wat nog onderzocht moest worden. In de praktijk van het blad zijn dit omgevallen boekenkasten, beredeneerde bibliografieën met vaak de historiografie van het onderwerp of desiderata voor verder onderzoek. De *Revue Générale*s variëren van de geschiedenis van Hongarije en middeleeuwse muziekgeschiedenis tot de geschiedschrijving over Napoleon en de geschiedenis van de astronomie. Meestal nemen de *Revue*s een kwart tot een derde van de ruimte in beslag. De RSH wilde er het historisch onderzoek mee inventariseren, zodat de lacunes in de kennis duidelijk zouden worden en om zo het onderzoek te kunnen organiseren. Overigens was de praktijk niet erg systematisch: de keuze van de onderwerpen lijkt nogal willekeurig en opportunistisch. Organisatie van het onderzoek was ook het doel van de serie *Archives, bibliothèques, musées*, die diende om de historicus in te lichten over de toestand, geschiedenis en toekomst van deze onmisbare instituten.

Met deze initiatieven oogste het blad veel lof van de traditionele historici en van sociologen⁵. Het is opvallend, dat een blad als de *Revue historique* nooit iets dergelijks had ondernomen. De Franse, positivistische, traditie van geschiedschrijving was namelijk in feite gebaseerd op het idee, dat historici gezamenlijk het verleden behoorden te reconstrueren.

De *Revue*s werden nogal eens geschreven door auteurs, die Berr's theoretische aannames niet onderschreven. Omdat in de *Revue*s een theoretisch kader ontbrak, deed dit weinig afbreuk aan hun waarde. Anders lag dit voor de artikelen over geschiedtheorie. Wie kennis genomen had van Berr's geschriften, zou verwachten dat hij, gezien het belang dat hij hechtte aan theorie, slechts die theoretici aan het woord liet, die het met hem eens waren. Dit was echter geenszins het geval.

Berr had zich door de speurtocht naar wetten in het verleden van de Duitse generalist en cultuurhistoricus Lamprecht laten inspireren. Diens bijdragen aan het blad zijn als een steun voor Berr te beschouwen. Zo niet echter de artikelen van de Duitse neo-kantianen Rickert en Windelband en de Italiaan Croce. Zij scheidden veel meer dan Berr de natuur- van de menswetenschappen, wezen op de rol van 'waarden' in de geschiedschrijving en zetten grote vraagtekens bij de idee van wetten in de geschiedenis. Zij vestigden evenwel de aandacht op rol en belang van interpretatie en theorie voor geschiedschrijving en vormen zo een tegenwicht tegen ideeën uit de Franse traditie, waar de RSH zich tegen verzette.

Theoretici van de Méthode waren er in Frankrijk niet of nauwelijks. De in het Frans schrijvende Roemeense theoretisch historicus Xénopol was echter, onder andere in zijn hoofdwerk, *Les Principes fondamentaux de l'Histoire* uit 1899, pleitbezorger van een tamelijk naïef, empiristisch positivisme: wetenschap is volgens hem niets anders dan de werkelijkheid, gespiegeld in de menselijke geest. Xénopol is, ondanks grote verschillen van mening met Berr, prominent aanwezig in het blad. Zijn tegenpool vindt hij in Lacombe. Diens *L'Histoire considérée comme Science* uit 1894 is een pleidooi voor een nomothetische geschiedwetenschap, gebaseerd op een historische sociale psychologie. In tegenstelling tot Xénopol, wil hij het algemene in het verleden bestuderen. In zijn vele bijdragen aan de RSH toont hij zich, onder meer in zijn discussie met Xénopol, een vaardig debater. Lacombe was één van de naaste medewerkers van Berr.

De RSH was er op uit een gedachtenwisseling over de aard van de geschiedwetenschap op gang te brengen. In het blad werd veel gediscussieerd. De verzoenende houding van het blad tegenover het universitaire establishment en zelfs verklaarde tegenstanders is daarom des te opvallender. Berr zocht naar raakvlakken, zelfs bij theoretici die duidelijk op een ander spoor zaten, om zo de waarde van zijn project te laten zien. Het blad bestormde de gevestigde wetenschap niet, maar wilde zich er juist een plaats verwerven. In boekbesprekingen, bijvoorbeeld van een werk van Seignobos, komt de voorzichtigheid van de RSH goed uit.

Berr vond voortdurend de groep sociologen rond Durkheim en zijn tijdschrift *L'Année sociologique* op zijn weg. Er waren veel overeenkomsten tussen het project van Berr en dat van Durkheim. In beide gevallen was een wettenstellende historische wetenschap het doel. Beiden legden de nadruk op de rol van de historicus in de interpretatie van het verleden en verzetten zich tegen de traditie van de *Revue historique*. Verschillen waren er ook. De psychologische benadering van de geschiedenis van Berr stond tegenover de sociologische van Durkheim. Volgens Durkheim is de samenleving het logisch eerste, zijn individuen in feite afgeleiden van de samenleving. Het 'sociale' in het verleden is het enige, dat wetenschappelijk interessant is, aangezien alleen dáár wetten te vinden zijn. Berr verwijt Durkheim de invloed van het individuele in de geschiedenis te verontachtzamen en stelt, dat het maatschappelijke uiteindelijk op het psychologische is terug te voeren. In de RSH wordt over dit alles gedebatteerd.

Mentaliteitsgeschiedenis

De voorkeur voor een psychologische benadering van de geschiedenis komt in de RSH tot uiting in de grote plaats, die ingeruimd wordt voor historische psychologie. Berr had in de aard van de mens de levensdrang ontdekt, die de ontwikkeling van de geschiedenis bepaald had⁶. De geschiedenis was in laatste instantie de ontwikkeling, de evolutie van de menselijke geest. Om deze ontwikkeling zichtbaar te maken en om lijnen naar de toekomst te kunnen trekken, moest de geschiedwetenschap met historische psychologie of, in onze woorden, met mentaliteitsgeschiedenis beginnen. De evolutie van de 'aard' niet alleen van personen maar ook van volkeren moest onderzocht worden.

Hiervoor was de politieke geschiedenis van de *Revue historique* niet toereikend. Een beroep zou gedaan moeten worden op de kennis van de economisch-historicus, de kunst-, literatuur- en godsdiensthistoricus, van de geograaf, de antropoloog, en op de kenners van folklore. Het ging dus om interdisciplinair onderzoek, veelom vattend en vanuit een 'visie' gecoördineerd. Die visie liet overigens aan duidelijkheid te wensen over. Want was Berr's 'Synthèse' nu een op vooruitgangsgeloof gebaseerde mentaliteitsgeschiedenis of een beschrijving van alle aspecten van het menselijk bestaan in het verleden?

Berr stelde concreet voor, studie te maken van streken in Frankrijk. Zo zou de onderzoeker niet teveel hooi op zijn vork nemen, terwijl uiteindelijk uit de detailonderzoeken een beeld van geheel Frankrijk zou ontstaan. In het voorbijgaan moet opgemerkt worden, dat het idee, dat uit een optelsom van deelonderzoeken vrijwel automatisch een samenhangend totaalbeeld volgt, toen wijd verbreid was en thuis hoorde in de positivistische traditie. De serie *Les Régions de la France* in de RSH leverde in de periode 1900-1914 tien studies op over een streek in Frankrijk van elk een honderd pagina's. De politieke geschiedenis vormt meestal de rode draad in het verhaal. Er is echter veel ruimte voor beschrijving van geografische omstandigheden en cultuurgeschiedenis.

Niet alle schrijvers wagen zich aan een karakterisering van de bewoners van de streek, die ze bestudeerd hebben. Zo concludeert Lucien Febvre, dat de geschiedenis van zijn *Région*, de Franche-Comté, nog geschreven moet worden. Voor hen die het wel proberen blijkt het niet gemakkelijk te zijn in honderd bladzijden de stap van vlugge typering naar wetenschappelijk oordeel te maken.

Over Lotharingen schijft C. Pfister, dat deze streek, ondanks de annexatie, door de geschiedenis eigenlijk deel is van Frankrijk en verder onder andere dat de 'Lorrain' zo vasthoudend is: als hij iets begint, wil hij het ook afmaken. L. Villat zegt dat het fysiek van de bewoner van de Velay, in het Massif Central, zo goed aansluit bij de bodem, waarop hij woont en die hem heeft voortgebracht. Verder is hij bijgelovig, op z'n centen, conservatief en gelooft hij niet dat ergens anders het leven mooi zou kunnen zijn. Een synthese van de geschiedenis van de Rousillon, de streek rond Perpignan, is volgens J. Calmette en P. Vidal nog niet goed mogelijk. Desalniettemin stellen ze, dat de *echte* 'Roussillonnais' voor gevaar noch inspanning terugschrikt.

De 'echte Roussillonnais': de verleiding bestaat een bepaalde combinatie van eigenschappen als karakteristiek voor te stellen, als maatstaf te nemen en hen, die anders 'geaard' zijn, als onecht af te doen. In zijn verhaal uit 1912-1913 over het Ile de France, de streek rond Parijs, signaleert Marc Bloch het probleem, dat de grenzen van een streek voor bijvoorbeeld agrarisch-historische doeleinden soms heel anders getrokken moeten

worden dan voor bijvoorbeeld politieke geschiedenis.⁷ Met deze opmerking legt hij de vinger op de zere plek. Het doel van de *Régions* is de psychologie van een streek te beschrijven. De ijver om eenheid te ontdekken, niet alleen in de veelheid van terreinen van onderzoek maar ook in de bevolking, is erg groot, wellicht te groot; wezenlijke verschillen en tegenstellingen worden licht over het hoofd gezien.

Overigens wordt niet alleen de mentaliteit van streken in Frankrijk onderzocht, ook het buitenland krijgt aandacht. Met themanummers over Duitsland (deel XV uit 1907), Engeland (deel XVII uit 1908), Rusland (deel XIX uit 1909) en Italië (deel XXIV uit 1912) wil de RSH actief zijn op het gebied van de 'volkenpsychologie'. Deze themanummers bevatten artikelen over sociaal-politieke geschiedenis, maar het is vooral cultuurgeschiedenis wat de klok slaat: kunst-, literatuur-, ideeën- en kerkgeschiedenis. Voor de RSH is kennelijk de psychologie, de mentaliteit van een volk gelijk aan de Cultuur van dat volk. Tegenstellingen bijvoorbeeld tussen kringen die toegang hebben tot de Cultuur en hen die daarvan verstoken blijven, of tussen (elite)Cultuur en (volks)cultuur, kunnen zo, net als in de *Régions*, niet uit de verf komen. In de RSH wordt ervan uitgegaan, dat een volk een eenheid is, niet alleen op staatkundig maar ook op cultureel en sociaal gebied. Of zou moeten zijn? De (republikeinse) politiek-ideologische wens van eenheid in de natie is de vader van de geschiedtheoretische gedachte.

Afweging

De historische psychologie was een belangrijk programmapunt van de RSH. Deze interesse van het blad was van grote betekenis voor de ontwikkeling van de geschiedwetenschap in Frankrijk. Historische psychologie of mentaliteitsgeschiedenis is in de Franse geschiedschrijving altijd aanwezig geweest. Ik hoef in dit verband maar te wijzen op Michelet. De sterke nadruk op politieke geschiedenis na 1870 maakte echter, dat deze vorm van geschiedenis wat op de achtergrond raakte. In het leidende historische tijdschrift de *Revue historique* werd de mentaliteitsgeschiedenis met de mond beleden, getuige bijvoorbeeld besprekingen van werk van de cultuurhistoricus Lamprecht, maar in de artikelen was hier niets van terug te vinden. In de RSH werd de mentaliteitsgeschiedenis weer tot geaccepteerd en gewaardeerd onderzoeksobject van de historicus.

Lucien Febvre, die veel belangstelling had voor mentaliteitsgeschiedenis, schreef vanaf 1907 in de RSH en vond er een klimaat, waarin hij zijn weg als historicus kon vinden. Diens dissertatie uit 1911, *Philippe II et la Franche-Comté. Etude d'histoire politique, religieuse et sociale* hield Berr de lezers van het blad voor als een geslaagde poging tot synthese, als stap naar dé synthese. Ook de iets jongere *Annales-compagnon* van Febvre,

Marc Bloch, debuteerde al enkele jaren voor de eerste wereldoorlog in de RSH.

Er bestond niet alleen een personele band tussen de RSH en de in 1929 door Febvre en Bloch opgerichte *Annales*. De opening naar sociologen, antropologen, filosofen en geografen in de RSH is een voorafschaduwung van de interdisciplinaire aanpak van de *Annales*. Ook in hun belangstelling voor 'structuren' in het verleden en voorkeur voor vergelijkend onderzoek zijn overeenkomsten tussen beide tijdschriften te zien. De RSH onderscheidt zich van de *Annales* onder andere door haar theoretische belangstelling: over geschiedtheorie wordt in de *Annales* nauwelijks gediscussieerd. In de *Annales* neemt de 'aardse', vaak seriële, economische geschiedenis veel meer ruimte in.

Verder stond de RSH nog met één been in de negentiende eeuw. Aan de Vooruitgang en aan de voortreffelijkheid van de Europese en vooral Franse beschaving wordt niet of nauwelijks getwijfeld evenmin als aan de mogelijkheid om éénduidig vast te stellen hoe de loop der geschiedenis nu écht geweest is.

Bovendien stond de RSH met beide benen in de Franse Derde Republiek. De republikeinse voorkeur van het blad blijkt onder andere uit de interpretatie van de Franse Revolutie in het blad. De politieke implicaties van het harmoniedenken op het gebied van de historische psychologie kwamen al aan de orde. In de politieke arena stelden de republikeinen hun liberale, verlichte, harmonieuze Derde Republiek tegenover de autoritaire reactie van rechts en de gewelddadige revolutie van links. De RSH sloot hierbij aan door eenheid en rustige evolutie te benadrukken. Het accent op psychologie, vooral op abstracte, absolute psychologie, hield in, dat de menselijke geest en vooral de rationele activiteit van de mens, voor de kracht werd gehouden, die de ontwikkeling van de geschiedenis had bepaald. Het individu en niet de samenleving stond dus centraal. Maatschappelijke problemen zouden in laatste instantie van ethische en dus individuele oorsprong blijken te zijn. Berr en de RSH wilden de universitaire geschiedschrijving niet slechts een wetenschappelijk aura, dat ze al van de Méthode had verkregen, maar ook een bezielende kracht geven, zodat de geschiedwetenschap de republikeinse eenheid van het land zou kunnen bevorderen. Een inspirerende, geïnspireerde Derde Republiek zou aanvallen van links en rechts kunnen weerstaan.

Hoe is nu uiteindelijk de positie van de RSH te karakteriseren? Wat was er zo vernieuwend aan het blad, dat het een 'voorloper' van de *Annales* genoemd kan worden? Het blad stond toch in de Franse negentiende-eeuwse positivistische traditie? Het merkwaardige is, dat alle Franse historici en maatschappijwetenschappers van de wijde, theoretische en uiteindelijk metafysische maatschappijbeschouwingen van Comte en Taine, via de daaropvolgende voorzichtige, empiristische politieke geschiedenis van de Méthode tot het visionaire, met idealistische filosofie doorspekte, brede positivisme van Berr en zijn RSH in die traditie stonden. Toch was er wel een ontwikkeling. De Méthode stelde de Feiten, de Empirie tegenover een al te systematisch positivisme, dat alles in mechanistische schema's dreigde in te passen. Het aantrekkelijke van een omvattende geschied- en maatschappijbeschouwing ging daarmee echter op den duur verloren.

Berr probeerde te laten zien, dat de historicus niet alléén op de feiten kon afgaan. Hij moest ook een idee hebben waar hij naar op zoek was, wat hij wilde weten. Volgens Berr was het daarbij mogelijk, om tot één visie te komen, zijn visie, zodat de eenheid in de wetenschap niet in gevaar kwam. Op zoek naar visie, had de RSH ruimte voor nieuwe initiatieven, voor vernieuwing van de geschiedwetenschap. De RSH bood de gelegenheid om historicus te zijn, zonder zich exclusief met politieke geschiedenis bezig te houden of alleen het bijzondere in het verleden te bestuderen. Begrip en aandacht voor theorie in het historisch onderzoek leidden echter tot twijfel aan de mogelijkheid om wetenschappelijk en objectief te reconstrueren langs welke lijnen de geschiedenis zich had ontwikkeld. Daarmee waren de grenzen van het positivisme bereikt. Vanaf deze tijd begon de positivistische basis uit de Franse geschiedschrijving te verdwijnen. Of werkt de 'Annales-school' misschien vanuit een theorieeloos positivisme?

De RSH symboliseert zo het begin van het einde van het positivistische geschiedbeeld. Anderzijds is het blad evenwel juist de culminatie daarvan. Niet alleen de onderwerpen werden aangevat, maar ook in ruimte en tijd werd het onderzocht.

object veel minder streng afgepaald dan in de *Revue historique*, die zich vrijwel beperkte tot de Franse geschiedenis na de oudheid, terwijl in de RSH ook artikelen over onderwerpen uit de oudheid en uit heel Europa en soms zelfs daarbuiten verschenen. De nauwelijks omliggende visie van Berr was zo omvattend, dat dit alles er in paste. Zijn ideeën konden de medewerkers van de RSH inspireren, zonder dat deze zich er al te veel van aan hoefden of zelfs, gezien de algemeenheid ervan, konden trekken. Nieuwe ideeën waren welkom in de RSH en dienden er om een nieuwe *geschiedwetenschap* op te bouwen. Hierin is waarschijnlijk het begin te zien van de huidige dominantie in Frankrijk van de geschiedwetenschap — de 'Annales-school' — over de sociale wetenschappen.

Berr's visie en de positie van de RSH waren nog teveel negentiende-eeuws, de geschiedvisie was teveel gekleurd door de voorkeur voor een Franse en liberale republiek. De ideeën zijn achterhaald en te ideologisch. Wat overeind blijft is Berr's idee, dat de historicus, die niet weet wat hij (rond 1900 vanzelfsprekend hij) zoekt, niets van waarde vindt in de warboel van het verleden.

Geschiedschrijving gaat niet zonder visie, bewust of onbewust, en wat meer is, een doordachte visie is essentieel voor interessante geschiedschrijving. Geschiedschrijving is in laatste instantie belangwekkend en acceptabel, als de visie, die er in doorklinkt, inzicht geeft in de structuur van de wereld van nu, en die niet versluiert. Waarmee overigens niet gezegd wil zijn, dat in de geschiedenis alles gevonden kan worden, wat de historicus er zoekt.

NOTEN

1. Dit stuk is een bewerking, een gewijzigde, verkorte vorm van mijn doctoraal - scriptie *Geloof in de geschiedwetenschap! Analyse van een synthese. Henri Berr en de Revue de Synthèse historique*, mei 1984 bij prof. E.H. Kossmann.
Ik heb me beperkt tot de RSH 1900–1914, omdat het blad in de oorlog niet verscheen en omdat de problemen van het Interbellum van andere aard zijn. Het Interbellum was de tijd van de grootste invloed van Berr en de RSH, o.a. door de collectieve wereldgeschiedenis *Evolution de l' Humanité*, die toen begon te verschijnen. Juist de periode 1900–1914 is echter interessant, omdat toen de aanzet tot vernieuwingen werd gegeven.
2. G. Monod, 'Du progrès des études historiques en France depuis le XVIe siècle' *RHI* (1876), 5–38 citaten van p. 38.
3. H. Berr, 'L'Etat doit-il être neutre dans l'enseignement?' in: *Revue politique et parlementaire* 10 sept. 1902.
4. Berr (1901), 146.
5. Monod, *RHC* (1909), 12. C. Bouglé *Année sociologique* (1905/06) X, 176 en *AS* (1900/01) V, 139.
6. In zijn boek *La synthèse en histoire* uit 1911, waarin Berr probeert zijn ideeën

toepasbaar te maken voor de historicus, spreekt hij over de 'tendance à être', een begrip dat sterk doet denken aan Bergsons 'élan vital'. Overigens wordt B. ook geciteerd.

7. Febvre, RSH XI (1905), 93 Pfister XXIV (1912), 60 Villat XVI (1908), 374-7 Calmette/Vidal XVIII (1909), 102 Bloch XXVI (1913), 350.

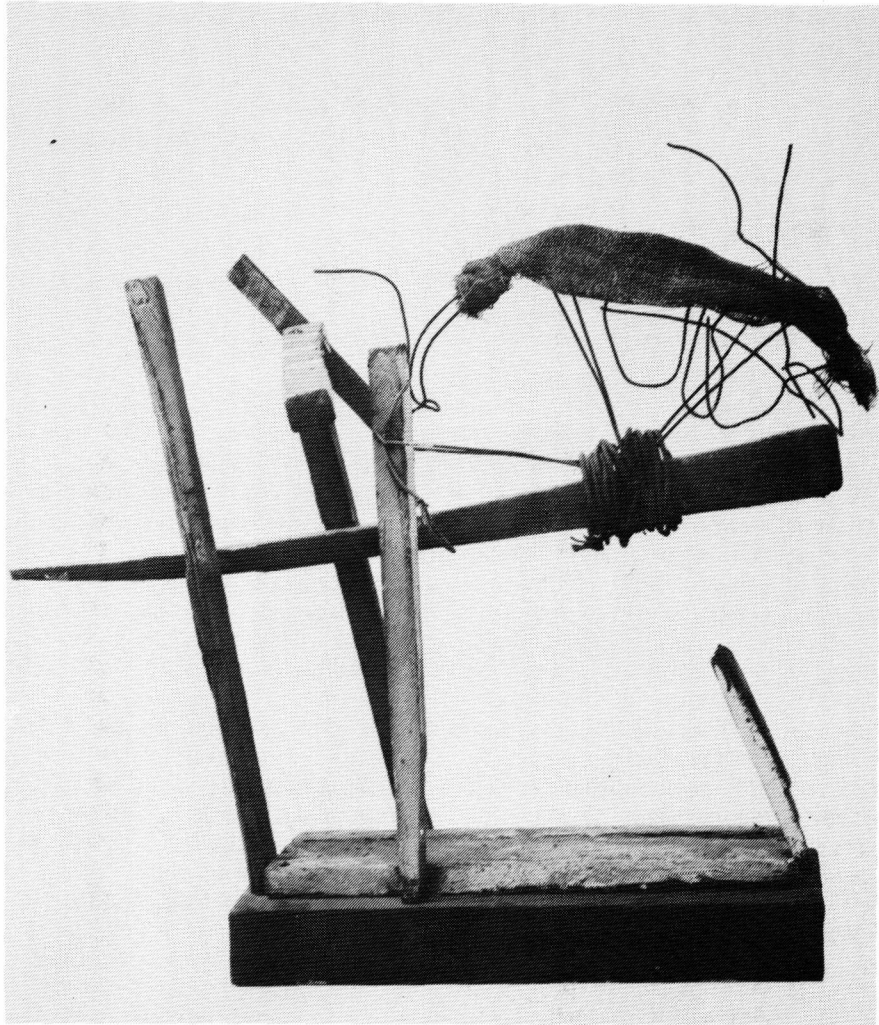
ENIGE, IN DE TEKST NOG NIET GENOEMDE LITERATUUR

Allegra, L. e A. Torre, *La nascita della storia sociale in Francia. Dalla Comune alle Annales*. Torino, 1977.

Keylor, W.R., *Academy and community. The foundation of the french historical profession*. Cambridge, 1975.

Revue historique, 1976 (CCLV) : een jubileumnummer.

Weisz, G., *The emergence of modern universities in France 1863-1914*. Princeton, 1983.

Karel Appel (NL), *Zonder titel*.